

ФОРМУВАННЯ PhD ПРОГРАМ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

Олексів Ігор Богданович

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва
Національного університету «Львівська політехніка»

Fulbright Faculty Development Program, 2005–2006,
Virginia Polytechnic Institute and State University

Анотація. У статті наведено пропозиції для Міністерства освіти і науки України щодо створення передумов, необхідних для розвитку PhD програм в Україні (макрорівень). Крім того, сформовано рекомендації для українських університетів щодо концепцій і структур PhD програм на основі вивчення міжнародного й українського досвіду (рівень університету).

Ключові слова: PhD програма, університет, трансформація.

Abstract. In the article proposals for Ukrainian Ministry of Education and Science concerning creation of prerequisites for emergence of successful PhD programs are developed. In addition, recommendations for Ukrainian universities concerning concepts and structures of PhD programs basing on international and national experience in this field are proposed in the paper.

Keywords: PhD program, university, transformation.

Актуальність проблеми. Наука й освіта є рушіями прогресу будь-якої країни. І якщо на цей час рівень досліджень в українських природничих і точних науках ще порівнюваний зі світовим, то про дослідження в соціально-економічних науках, зокрема у сфері економіки й менеджменту, про таке сказати складно. Трансформація системи підготовки кадрів «аспірантури» в третій цикл вищої освіти «докторантуру» є одним із факторів, який дозволить поліпшити стан справ. Відповідно до сучасних тенденцій у цій статті надалі замість терміна «аспірантура» буде використано терміни «докторантура» або «PhD програма».

Важливість докторантури пояснюється такими міркуваннями: у докторантурі здійснюється одночасно підготовка науковців і викладачів. Відповідно, якщо підготовка (навчання) в докторантурі неякісна, це призводить до низького рівня викладачів, а отже, й низького рівня викладання. Останнє виливається в пониження рівня фахівців, які випускаються з університету. Іншим важливим фактором, який вплинув на ситуацію, є прийняття нового Закону про вищу освіту [1], що сприятиме розвитку нових докторських програм і перетво-

ренню системи підготовки науковців і викладачів, яка здійснювалась у рамках аспірантури, у третій цикл вищої освіти – в докторантуру. Зазначимо, що реформування докторантури в рамках університету доцільно проводити з урахуванням проблем, які постають перед українською освітою та наукою, і світового досвіду, що демонструє кращі стандарти наукових досліджень. У США сьогодні найкраще розвинені PhD програми у світі, відповідно їх досвід [2] було використано в нашій статті. Також ми врахували досвід Польщі, зокрема Варшавського університету, в питаннях трансформації «радянської моделі» аспірантури в західну модель «докторантури» [3].

Мета статті – сформулювати практичні рекомендації для МОНу та вітчизняних університетів щодо створення докторантури у галузі соціально-економічних наук.

Виклад основного матеріалу статті. Для оцінювання стану ситуації, зокрема перспектив і проблем упровадження PhD програм в Україні, було застосовано SWOT-аналіз (аналізування можливостей, загроз, слабких і сильних сторін). Його результати подано нижче.

Можливості

- Прийняття Закону про вищу освіту, який формує ідею й необхідність розроблення PhD програм в Україні.
- Підписання угоди про Асоційоване членство України в Європейському Союзі, що дає шанс на збільшення кількості грантів на розроблення PhD програм в Україні.
- Збільшення допомоги європейських і американських фондів на стимулювання вищої освіти в Україні, що формує можливості для отримання додаткового фінансування на розроблення й розвиток ефективних PhD програм в Україні.

Загрози

- Формалізована реалізація Закону про вищу освіту в частині формування PhD програм без зміни їх сутності. Звичайна зміна назви «аспірантура» на назву «докторантура».
- Відсталість української науки.
- Недостатній обсяг ресурсів (людських і фінансових) для формування якісних PhD програм.
- Відсутність бажання у багатьох посадовців із системи вищої освіти й Академії наук проводити реформи.

Сильні сторони

- Талановитість українських науковців.
- Здатність швидко вчитися.

Слабкі сторони

- Слабка методична озброєність українських науковців для здійснення наукових досліджень (незнання Research methods).
- Невміння застосовувати Research methods для здійснення дослідження.
- Брак фінансових та інформаційних ресурсів для здійснення якісного дослідження.
- Незнання світової літератури, в якій описано останні здобутки в галузі.
- Відсутність культури роботи зі світовою літературою і, зокрема, з наукометричними базами даних.
- Замкненість українських соціально-економічних наук (відсутність передплати на наукометричні бази даних і традицій їх використання при написанні дисертацій).
- Відсутність традицій проведення наукових досліджень, які на сьогодні прийнято в США та європейських країнах. Дисертації у галузі соціально-економічних наук в Україні мають принципову відмінність за структурою від дисертацій, які готуються у США та країнах Європейського Союзу.
- Незнання англійської мови українськими викладачами й науковцями, через що вони не мають змоги читати зарубіжну наукову літературу, яка містить останні здобутки у галузі досліджень.
- Здійснення підготовки українських аспірантів виключно українською мовою.
- Відсутність стандартів, які б встановлювали хоча б мінімум того, що має бути зроблено в дисертації для її успішного захисту. Сьогодні не завжди зрозуміло, яка дисертація в галузі соціально-економічних наук є якісною, а яка – поганою.
- Орієнтація наукових контактів передусім на країни близького зарубіжжя (Росія, Білорусь тощо) при невеликій кількості контактів із країнами західного світу.
- Невелика кількість людей, які навчалися за кордоном і можуть навчати PhD кандидатів в Україні (донедавна диплом Гарвардського університету в Україні не визнавався).

Виходячи з проведеного вище SWOT-аналізу, нижче запропоновано рекомендації щодо формування PhD програм на макрорівні та на рівні університету, які спрямовані на уникнення загроз і виправлення недоліків сучасної аспірантури й трансформації її в докторантуру.

Ключові передумови, які пропонується сформуваати для забезпечення ефективного функціонування PhD програм на макрорівні:

- **подальша децентралізація системи вищої освіти в цілому й управління PhD програмами зокрема.** На сьогодні створено суттєві передумови для децентралізації вищої освіти, однак на практиці університети не завжди цим користуються. Децентралізація може проводитися в двох напрямках – передача повноважень від Міністерства освіти і науки до університетів та передача повноважень від університетів до кафедр, які здійснюють безпосередню підготовку PhD кандидатів. Зазначимо, що на даному етапі, попри наявність законодавчих можливостей, через патріархальний тип мислення чимала частина українських університетів боїться децентралізації. Подолання цієї проблеми має ціннісний характер і потребує проведення тренінгів для ректорів українських вищих навчальних закладів. Підкреслимо, що у вишах країн Європи та США децентралізація управління вищої освіти відбулася вже давно. У чому ж сутність децентралізації та які її переваги?

Першою і головною перевагою децентралізації є підвищення рівня гнучкості навчальних програм. Під останнім розуміється вищий рівень адаптивності навчальних програм і самої системи підготовки до потреб PhD кандидата з конкретної галузі знань. Крім того, вищий рівень децентралізації сприятиме вищому рівню конкуренції серед університетів за створення кращої PhD програми у певній сфері. Як результат університети зможуть самостійно вирішувати, в яких сферах знань їм здійснювати спеціалізацію. Результатом децентралізації також може бути ліквідація державного замовлення на перелік PhD кандидатів з усіх сфер знань і передача університетам права визначати ціну за підготовку за PhD програмою, пропонувати часткову зайнятість для покриття витрат за підготовку за PhD програмою та встановлювати стипендію кращим PhD кандидатам. Разом з тим скептики стосовно децентралізації системи управління зазначають, що подібний підхід знівелює цінність ученого ступеня як такого. Зазначимо, що при високому рівні розвитку ринкової економіки цього не слід боятися, оскільки ринок зможе сам відрегулювати (за наявності платних PhD програм), яку програму залишити, а яка зникне через відсутність попиту на неї серед потенційних кандидатів на вступ. Ринковий механізм у цьому разі діятиме через рекрутингову систему. Це означає, що володарі наукового ступеня PhD після закінчення «слабких» PhD програм не зможуть знайти собі роботу на

викладацьких посадах у престижних університетах. Додатковим заходом може бути запровадження заборони на працевлаштування університетом своїх же працівників після закінчення PhD програми. На сьогодні у Сполучених Штатах Америки існує неофіційне правило, сутність якого полягає в такому: «університет ніколи не працевлаштовує власного випускника PhD програми». З одного боку, це сприяє перевірці якості PhD програми у конкретній галузі знань, а з іншого – обміну й поширенню досвіду, набутого в рамках одного університету, на інші вищі навчальні заклади країни;

- **формування чітких критеріїв якості для акредитації програм третього циклу підготовки.** Такі критерії мають суттєво відрізнятися від тих, які прийняті сьогодні, й використовуватися для акредитації PhD програм. Зокрема такими критеріями можуть бути: наявність викладачів, які мають потенціал для викладання на програмах третього циклу освіти та мають хоча б середній рівень знань англійської мови (звичайно, відразу складно буде знайти достатню кількість викладачів, які мають змогу читати предмети англійською мовою, однак необхідно знайти хоча б тих, хто має змогу читати статті у наукометричних базах даних), наявність в університеті передплати на світові наукометричні бібліотеки, а саме Science Direct Elsevier, ABIINFO/Proquest, Athens, Blackwell Synergy, активність міжнародних наукових контактів тощо;

- **поступове переведення українських PhD програм на англійську мову викладання.** Підкреслимо, що сьогодні мовою науки є англійська. У наукометричних базах переважна більшість текстів публікуються англійською мовою. Відповідно переведення українських PhD програм на англійську мову викладання забезпечить можливості для PhD кандидатів знайомитися з результатами наукових досліджень учених з інших країн світу й публікувати результати власних наукових досліджень у міжнародних виданнях;

- **формування можливостей для підключення українських університетів до наукометричних баз даних за зниженою ціною.** Наявність у західному університеті передплати на наукометричні бази даних є однією з ключових передумов для успішного навчання на PhD програмі та написання якісної дисертації. Українські аспіранти дуже часто «варяться в казані» наукових досліджень власної країни, тоді як вони повинні мати змогу, бажання та стимули читати найкращі зарубіжні журнали зі сфери своїх досліджень. В іншому випадку інтеграції української науки у світову не відбудеться ніколи.

Сьогодні ціни підключення до наукометричних баз даних є дуже високими й не завжди «підйомними» для українських університетів. Зважаючи на складне матеріальне становище вищих навчальних закладів, державним органам влади, зокрема Міністерству освіти і науки, доцільно вести переговори щодо зниження ціни або отримання можливостей безкоштовного доступу до наукометричних баз даних. Укладення договорів з різними міжнародними фондами й бібліотеками на вигідних умовах легше буде здійснити за підтримки Міністерства освіти і науки;

- **формування вимог щодо необхідності публікування результатів дисертаційних досліджень англійською мовою.** Поступове переведення наукових журналів на англійську мову, що сьогодні вже робиться;

- **запровадження вступних екзаменів на третій цикл підготовки та забезпечення об'єктивних вступних змагань для PhD кандидатів.** Сьогодні як під час вступу до аспірантури, так і на стадії захисту існує високий рівень корупції. Уникнути цієї проблеми можна двома шляхами – зміною процедури складання іспиту при вступі до аспірантури та іспиту зі спеціальності. Іспити при вступі на PhD програму, наприклад, можуть складатися в комп'ютерному форматі за принципом GMAT або GRE [3]. Необхідність особистого складання такого тесту на комп'ютері у спеціалізованому тестовому центрі може «відсікти» значну частину депутатів і чиновників. Останнє потребує формування спеціального державного органу, який би здійснював адміністрування цього тесту й підпорядковувався безпосередньо Кабінету Міністрів України. Результати, отримані за такими тестами для конкретної галузі знань, мають визнаватися всіма університетами й слугувати одним з основних критеріїв при вступі на PhD програму. На розсуд університету доцільно залишити встановлення нижньої межі, отриманої за зазначеними тестами, за якої можна вступати на PhD програму. Безпосереднє інтерв'ю із PhD кандидатом може проводити комісія з набору на PhD програму.

Рекомендації для українських університетів щодо формування PhD програм:

- **зміна підходів до написання дисертацій.** Вимоги до дисертації мають включати не формальні зачіпки, до яких потім можна «причепитися» під час розгляду, а чіткі критерії того, як мають здійснюватися дослідження. Університет мав би встановлювати вимоги до дисертацій самостійно. З одного боку, це дало б змогу сформува-

ти насправді ринковий механізм підготовки PhD кандидатів у рамках цілої країни, оскільки було б чітко визначено, що університети з вищими вимогами до PhD дисертацій готують кращих фахівців, а з другого – сприяло б спеціалізації університетів на навчанні PhD кандидатів саме з конкретних спеціальностей;

- **уведення в сучасну PhD програму значної частки предметів у межах «методів дослідження», так званих «Research methods».** У сучасній українській аспірантурі не викладаються (крім хіба що «філософії») предмети, які формують достатню методологічну й методичну базу PhD кандидатів для здійснення майбутніх наукових досліджень. Відповідно в PhD програму доцільно ввести предмети, які могли б озброїти PhD кандидата інструментарієм для здійснення наукових досліджень. Серед них особливе значення мають предмети, присвячені як кількісним, так і якісним методам дослідження. Причому частка таких предметів має бути істотною. Наприклад, в американських PhD програмах (як-от Virginia Tech) з дванадцяти предметів, які має пройти PhD кандидат за два роки підготовки, 7 присвячені кількісним і якісним «Research methods», у т. ч. «філософії» [3], яка вважається якісним методом дослідження. У межах викладання цієї дисципліни аспірант пише розширені критичні есе на статті відомих філософів, що вчить PhD кандидата логічній аргументації власної думки. Не менш важливими є кількісні «Research methods» («статистика», «економетрика», «методи дослідження в економіці» тощо), з якими у нас узагалі проблеми через відсутність досвіду викладання таких дисциплін із прикладами практичного застосування методів у наукових дослідженнях;

- **навчання викладачів, які викладатимуть «Research methods» на третьому циклі навчання.** Наразі в Україні практично немає викладачів, які могли б викладати «Research methods», що фактично є базою сучасних PhD програм. Крім того, інші предмети (не «Research methods»), які пропонуються в рамках західних PhD програм, викладаються з концентрацією уваги на тому, як проводилося наукове дослідження, які його особливості, переваги та недоліки. Відповідно пропонується запровадити цикл стажувань у зарубіжних вищих навчальних закладах для молодих українських викладачів зі ступенями кандидата або доктора наук. Метою таких стажувань є навчання українських науковців формувати навчальні програми та викладати предмети на зразок «Research methods» та інші з урахуванням вимог третього циклу підготовки PhD кандида-

тів. У цьому питанні можливим є сприяння Міністерства освіти і науки шляхом укладання міжурядових договорів та організації справедливого й ефективного відбору кандидатів для отримання стипендій на навчання викладанню таких дисциплін;

- **введення оплачуваної посади директора з аспірантських програм на кожній з кафедр університету, де здійснюється підготовка PhD-кандидатів [3].** Доцільно, щоб таку посаду займав авторитетний науковець, який має широке коло інтересів. Останнє є необхідним, оскільки директор з PhD програм, як правило, працює з усіма PhD-кандидатами кафедри. В обов'язки директора з PhD програм може входити формування набору курсів (у т. ч. курсів з «Research methods»), з числа яких PhD кандидат має змогу обирати потрібні йому предмети. Крім того, в обов'язки директора з PhD програм може входити надання порад PhD кандидатам, які курси їм обирати з числа наявних у контексті їх наукових інтересів, та організація візитів до університету професорів, які є спеціалістами в певній галузі дослідження. В американських університетах посада директора з PhD програм існує давно і вважається одним з ключових факторів високого рівня досліджень, які проводяться в рамках конкретної кафедри.

Висновки. Упровадження зазначених рекомендацій триватиме довго. Однак робота в цьому напрямі сприятиме осучасненню українських університетів і підвищенню якості навчання на третьому циклі вищої освіти.

Література

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Policies and Procedures Ph.D. Program in Business Administration with a Major in Management [Електронний ресурс] // Virginia Tech. – 31 p. – Режим доступу: <http://www.vt.edu>.
3. Regulamin Studiów Doktoranckich na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego [Електронний ресурс] // Uniwersytet Warszawski. – 10 s. – Режим доступу: <http://www.uw.edu.pl/>.